

Tomasz Snarski¹

Uniwersytet Gdański, Gdańsk, Polska

Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy, Wilno, Litwa

Prawo karne a perspektywa miłosierdzia. Szkic z filozofii prawa karnego

Wprowadzenie. Dlaczego o miłosierdziu i prawie?

Niniejsze opracowanie stanowi próbę filozoficznoprawnego studium poświęconego pojęciu miłosierdzia i jego znaczeniu dla prawa karnego². W nauce polskiego prawa karnego prezentowano różnorodne stanowiska odnoszące się do roli miłosierdzia w prawie karnym, przy czym podejmowane w literaturze zagadnienia dotyczą rozmaitych kwestii: konkretnych zagadnień dogmatycznych (np. rola miłosierdzia jako argumentacji w orzecznictwie bądź jako uzasadnienia aksjologicznego określonych rozwiązań obowiązującego prawa), sporu o rozumienie miłosierdzia (zwłaszcza w relacji do pojęcia sprawiedliwości), wybranych problemów filozoficznoprawnych związanych z aprobatywnym bądź krytycznym stosunkiem do miłosierdzia w systemie prawa karnego³. Zarazem nie sformułowano do tej pory swoistej, oddziałującej na prawo karne, doktryny prawnej afirmującej miłosierdzie czy też wywodzącej się z kategorii miłosierdzia koncepcji filozoficznoprawnej zawierającej np. idealizacyjne dezyderaty prawa karnego.

Celem artykułu jest próba skonstruowania specyficznej koncepcji „miłosierznego prawa karnego”, stanowiącej zbiór poglądów filozoficznoprawnych wynikających z próby integracji wybranych koncepcji miłosierdzia, sprzyjających aprobatywnemu wobec miłosierdzia i jego zna-

¹ <https://orcid.org/0000-0003-2803-5574>

² Jarosław Warylewski, ukazując zróżnicowanie nauki prawa karnego, wyodrębnią filozofię prawa karnego obok dogmatyki, komparatystyki i historii prawa karnego, zob. Warylewski Jarosław, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2020, s. 66–67. Jednocześnie można uznać, że przeprowadzone na potrzeby niniejszego opracowania badania obejmują, obok filozofii, także teologię prawa karnego, której przedmiotem są przede wszystkim ustalenia dotyczące prawa karnego wypracowane w ramach teologii.

³ Niezwykle interesujący przegląd ostatnich stanowisk w polskiej nauce prawa karnego poświęconych miłosierdziu zob. Maroń Grzegorz, *Kategoria miłosierdzia w polskiej nauce prawa karnego i orzecznictwie*, „Prokuratura i Prawo”, 2022, nr 11, s. 5–37.

czenia dla prawa karnego stanowisku. Tak sformułowana propozycja może być z jednej strony cennym narzędziem krytyki dominujących w filozofii prawa karnego paradygmatów (w głównej mierze aksjologicznych), z drugiej strony próbą wywołania dyskusji na temat wartości akceptowanych bądź odrzucanych przez współczesne systemy prawne, w tym systemy prawa karnego. Jednocześnie może umożliwić rozwój naukowej debaty nad rolą miłosierdzia w jak najszerzej rozumianym systemie obowiązującego prawa karnego, czy też systemie prawnym w ogóle. Ponadto winna umożliwić przedstawienie chociażby węzłowych postulatów praktycznych odnoszących się do stosowania prawa karnego, w tym funkcjonowania systemu sprawiedliwości karnej.

Ważnym założeniem jest przyjęcie, że na tym etapie badań zaprezentowana koncepcja stanowi pewną wizję filozoficzną, w mniejszym zakresie uszczegółowioną, systematyczną doktrynę bądź element doktryny prawnej. W tym kontekście może stanowić asumpt dla nauki prawa karnego dla poszerzenia perspektyw badawczych o kategorię miłosierdzia.

Badania przeprowadzone na potrzeby niniejszego opracowania należałoby zaliczyć do nurtu antynaturalistycznej filozofii prawa (uwzględniającego w istotnym zakresie znaczenie kulturowych i aksjologicznych aspektów poznania naukowego)⁴. Przy takim założeniu przeprowadzone badania literaturowe obejmowały nie tylko literaturę filozoficznoprawną w ścisłym sensie, ale także literaturę filozoficzną *in genere* oraz w niezbędnym zakresie teologiczną.

Dodać w tym miejscu należy, że „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” wydaje się idealnym miejscem do publikacji tak pomyślanego tekstu, ze względu na istotne związki idei miłosierdzia z Wilnem,

⁴ Zarówno w zakresie metodologii (przy wykorzystaniu odrębnych, specyficznych metod, właściwych dla nauk humanistycznych i społecznych), jak i przedmiotu badań, który odniesiony jest do wartości. Na temat rozumienia badawczego paradygmatu antynaturalistycznego zob. Gołowska Inga, *Naturalizm–antynaturalizm jako spór o charakterze metodologicznym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2003, rok LXV, zeszyt 1, s. 5–12; Kotowa Barbara, *Antynaturalistyczna koncepcja poznania a społeczne funkcje nauki*, [w:] *Wiedza a podmiotowość*, red. Alina Motycka, Warszawa 1998, s. 45–54; Pałubicka Anna, *Naturalizm i antynaturalizm*, [w:] *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Cackowski Zdzisław, Kmity Jerzy, Szaniawski Klemens, Smoczyński Paweł J. (komitet redakcyjny), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 403–412; Stelmach Jerzy, *Naturalistyczny i antynaturalistyczny model teorii prawa*, „Studia Prawnicze”, 1984, zeszyt 3–4 (81–82), s. 87–103.

które można określić jako „miasto miłosierdzia”⁵. To z miasta nad Wilią wywodzi się współczesny kult Bożego Miłosierdzia, to z Wilnem związani byli m.in. św. siostra Faustyna oraz bł. ks. Michał Sopoćko⁶, to tu znajduje się jedno z najważniejszych sanktuariów Bożego Miłosierdzia. Z grodem Giedymina był także związany Eugeniusz Kazimirowski (autor pierwszego wizerunku Jezusa Miłosiernego według objawień św. siostry Faustyny Kowalskiej)⁷. To w Wilnie wreszcie został po raz pierwszy publicznie zaprezentowany obraz „Jezu, ufam Tobie”, znajdujący się obecnie we wspomnianym już Sanktuarium Miłosierdzia Bożego, a którego „wileńska wersja” zdaje się być najbardziej właściwym artystycznym wyrazem przesłania o Bożym Miłosierdziu⁸.

Miłosierdzie jest pojęciem tyleż wyrazistym, co kontrowersyjnym i spornym zarazem. Z jednej strony ideę miłosierdzia ujmuje się jako przeciwstawną sprawiedliwości, z drugiej stara się ją przedstawiać jako konieczny jej element, a przynajmniej jako współzależną i współwystępującą z nią wartość. Bycie miłosiernym może oznaczać zarówno bycie niesprawiedliwym, jak i najbardziej sprawiedliwym, także w zależności od tego, co pod pojęciem sprawiedliwości rozumiemy. Już w tych początkowych uwagach widać, z jakimi trudnościami musi zmierzyć się badacz, który chciałby poszukać odpowiedzi na nurtujące go pytanie, o miejsce miłosierdzia w prawie, w tym szczególnie w prawie karnym. Czy w prawie karnym jest miejsce na szerszą refleksję o miłosierdziu, czy też może jest to przedsięwzięcie z góry skazane na porażkę? Ufam, że niniejszy szkic z filozofii prawa karnego przekonuje do przyjęcia, że nauka i praktyka prawa karnego mogą (i powinny) prowadzić badania nad aspektami prawa karnego powiązanego z miłosierdziem.

Na zakończenie uwag wprowadzających warto odwołać się do konstatacji Wandy Achremowiczowej: „Niezależnie od przyjmowanego przez autorów poglądu na świat, teistycznego czy ateistycznego, proble-

⁵ Kilka refleksji na ten temat zob. Snarski Tomasz, *Miłosierdzie i Wilno*, „Magazyn Kurier Wileński”, 2023, nr 46 (133), 18–24.11, s. 7.

⁶ Na ten temat zob. Zabielski Józef ks., *Błogosławiony ksiądz Michał Sopoćko – apostoł Bożego Miłosierdzia*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, 2019, 52(2), s. 312–321.

⁷ Zob. Jackiewicz Mieczysław, *O twórcy obrazu Jezusa Miłosiernego*, „Znad Wili”, 2023, nr 1 (93), s. 75–86.

⁸ Na temat fenomenu tego obrazu i jego znaczenia zob. Treppa Zbigniew, *Fenomen obrazu Miłosierdzia Wcielonego*, Gdańsk 2021.

matyka miłosierdzia budzi czujność na potrzeby materialne czy duchowe bliźniego, poczucie odpowiedzialności za innych, wzrusza, a czasem gęsboko wstrząsa i pobudza wolę; zawsze poszerza widnokrąg czytelnika, a przez to przyczynia się do wzrostu osobowości, jest więc w całym tego słowa znaczeniu h u m a n i s t y c z n a”⁹. Sądzę, że przywołaną wyżej ocenę z zakresu nauk o literaturze można z powodzeniem odnieść także do nauk społecznych, w tym do nauki prawa, a podjęcie problematyki miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego jest także poszukiwaniem umocnienia humanistycznego kierunku prawa karnego poprzez ubogacenie go o hermeneutykę miłosierdzia.

Miłosierdzie a prawo. Podstawowe (i nie tylko) problemy

Gustaw Radbruch stwierdził: „Łaska nie jest li tylko łagodniejszą formą prawa, lecz promieniem światła, który ze świata wolnego od prawa przenika do jego domeny, ukazując jej wewnętrzny chłód i mrok. Podobnie jak cud przekracza prawa świata fizycznego, tak i łaska jest cudem, który działa wbrew normom świata prawnego. Mocą łaski wartości substancjalnie obce prawu, takie jak religijne miłosierdzie i moralna wartość tolerancji, stają nagle w samym środku tego świata. (...) Znaczenie łaski nie wyczerpuje się więc w tym, że – jak powiada Ihering – jest ona „za-worem bezpieczeństwa dla prawa”. Jest ona wymownym symbolem tego, że na tym świecie istnieją także wartości głębsze i wzniolejsze od tych, które przyświecają prawu”¹⁰. Z kolei Karl Jaspers ocenił: „Mimo istnienia prawa działa miłosierdzie, otwierając bramy sprawiedliwości pozaustawowej. Albowiem wszelkie normy przez ludzi ustanowione przynoszą skutki ułomne i niesprawiedliwe”¹¹.

Czy jednak prawo (system prawny) i miłosierdzie rzeczywiście przynależą zupełnie do innych zbiorów; czy miłosierdzie jest rzeczywiście „wartością substancjalnie obcą prawu” albo „pozaustawową sprawiedliwością”? Czy możliwe jest pomyślenie o takiej idei prawa, a nawet o obowiązującym systemie prawa, w których miłosierdzie byłoby nieodłącz-

⁹ Achremowiczowa Wanda, *Problematyka miłosierdzia w literaturze polskiej. Wartości humanistyczne*, [w:] *Ewangelia miłosierdzia*, red. ks. Wincenty Granat, Poznań–Warszawa 1970, s. 378.

¹⁰ Radbruch Gustaw, *Filozofia prawa*, tłum. Ewa Nowak, Warszawa 2009, s. 188.

¹¹ Jaspers Karl, *Problem winy. O politycznej odpowiedzialności Niemiec*, tłum. Jan Garewicz, Warszawa 2008, s. 52.

nym elementem wewnętrznym o istotnym znaczeniu, nie zaś zewnętrznym elementem korygującym działanie systemu prawnego bądź ewentualnie incydentalnym, nadzwyczajnym mechanizmem naprawczym w ramach obowiązującego systemu?

W pierwszej kolejności warto zauważyć, że rudymentarnym problemem przy formułowaniu jakichkolwiek wypowiedzi o miłosierdziu, jak i o prawie, jest wieloznaczność tych pojęć i spory o ich znaczenie. Pytania o istotę prawa, jak również o istotę miłosierdzia, prawdopodobnie zawsze pozostaną aktualne i zapewne nie uda się osiągnąć konsensusu wokół udzielanych na nie odpowiedzi. Przy podjęciu jakichkolwiek rozważań na temat relacji między miłosierdziem a prawem należałoby zatem każdorazowo przynajmniej przybliżyć, w jakim znaczeniu tych pojęć się używa, także jeśli wybór tych znaczeń będzie arbitralny.

Drugim problemem jest intuitywnie zakładana nieadekwatność tych pojęć względem siebie. Podczas gdy prawo utożsamiane jest ze spójnym systemem reguł postępowania, miłosierdzie zdaje się być czymś przeciwnym, gdyż powiązany ze światem nie tyle reguł, co wykraczającym poza te reguły, sięgającym do ludzkich indywidualnych postaw moralnych, obejmującym w dużej mierze sferę wewnętrznego życia człowieka, niedostępną empirycznie zorientowanemu światu prawa.

Po trzecie, miłosierdzie często jest przeciwstawiane sprawiedliwości rozpoznawanej jako najważniejsza wartość systemu prawnego. Można tutaj spotkać rozmaite stanowiska, od przyjęcia, że miłosierdzie wyklucza sprawiedliwość (alternatywa rozłączna: sprawiedliwie albo miłosiernie) po uznanie, że jedynie uwzględnienie miłosierdzia w systemie prawnym może zagwarantować sprawiedliwość, a przynajmniej stanowić konieczny i niezbędny element naprawczy systemu prawa, gdy paradoksalnie sprawiedliwość okaże się najwyższą niesprawiedliwością. Istotny jest tu spór o to, czy sprawiedliwość da się jakoś uzgodnić z miłosierdziem¹².

Last but not least wypada też odnotować, że próba połączenia miłosierdzia i refleksji nad prawem karnym nie jest przedsięwzięciem wykraczającym poza ramy filozoficznoprawnej refleksji. Wręcz przeciwnie, może okazać się istotnym źródłem sformułowania, a przynajmniej uchwycenia wielu zagadnień właściwych filozofii prawa karnego. Dość

¹² Por. chociażby słynne rozważania Kazimierza Ajdukiewicza uwzględniające wyodrębnienie pojęcia „sprawiedliwości miłosiernej”; Tenże, *O sprawiedliwości*, [w:] Tenże, *Język i poezja. Tom I. Wybór pism z lat 1920–1939*, Warszawa 1985, s. 365–376.

w tym miejscu wspomnieć, że tożsame bądź zbliżone zagadnienia są podejmowane we współczesnej filozofii prawa karnego¹³.

Co to jest miłosierdzie? Współczesne koncepcje miłosierdzia

Na potrzeby rozważań niniejszego tekstu godzi się podkreślić, że miłosierdzie niejedno ma znaczenie. Według najprostszej i najbardziej lakonicznej definicji Słownika Języka Polskiego miłosierdzie to tyle, co „dobroć i współczucie okazywane komuś”¹⁴. Z kolei *Wielki Słownik Języka Polskiego* dookreśla, że miłosierdzie to „dobroć i współczucie okazywane osobie cierpiącej lub będącej w potrzebie”¹⁵. Niestety definicje słownikowe znacznie zubożają semantykę miłosierdzia, nie uwzględniając jego złożonej charakterystyki. Na przykład, o ile w potocznym bądź słownikowym rozumieniu miłosierdzie będzie utożsamiane z litością, współczuciem czy empatią, o tyle już głębsze znaczenie miłosierdzia z perspektywy chrześcijańskiej ukazuje złożoność znaczenia miłosierdzia, jako szczególnego rodzaju formy miłości chrześcijańskiej, przekraczającej w relacjach z innymi chociażby reguły sprawiedliwości, a ogniskującej się wokół uznania przyrodzonej i niezbywalnej godności osoby, wartości przebaczenia i bezwarunkowej miłości w stosunku do osoby niezależnie od jej czynów, a także przewyciężaniu popełnionego zła poprzez godziwą moralnie na nie odpowiedź. Już tu uwydatniają się zasadnicze różnice podnoszone w literaturze przedmiotu. O ile w postawie litości możemy mieć do czynienia z relacją podporządkowania: okazujący litość i przyjmujący ją; o tyle w autentycznej postawie miłosierdzia, jako

¹³ Amerykański filozof prawa Jeffrie G. Murphy wiele uwagi w swoich pracach poświęcił zarówno zagadnieniu miłosierdzia i przebaczenia (choć odnosząc się zasadniczo sceptycznie do uwzględnienia miłosierdzia w systemie sprawiedliwości karnej), jak i relacji między chrześcijańskim pojęciem miłości a prawem karnym. Zob. Murphy Jeffrie G., *Forgiveness and Its Limits*, Oxford–New York 2003; Murphy Jeffrie G., *Punishment and the Moral Emotions. Essays in Law, Morality, and Religion*, Oxford–New York 2012; Murphy Jeffrie G., Hampton Jean, *Forgiveness and Mercy*, Cambridge 1988. Także zob. *Agape, Justice, and Law. How Might Christian Love Shape Law?*, red. Robert F. Cochran, Jr, Zachary R. Calo, Cambridge 2017.

¹⁴ *Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/milosierdzie;2483494.html> [dost.: 19.12.2023].

¹⁵ *Wielki Słownik Języka Polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/34191/milosierdzie> [dost. 19.12.2023].

głęboko personalistycznej¹⁶, zawsze istnieje równorzędność podmiotów między okazującym a przyjmującym miłosierdzie. Inna istotna różnica: wypada podkreślić, że w ujęciu katolickim miłosierdzie nie powinno być ujmowane jako stan emocjonalny, sprowadzający się do pewnego nastroju, doznania, chwilowego impulsu. Jak pisze o. Jan Piotr Urbański OFM: „Trudno powiedzieć o miłosierdziu, że jest to stan emocjonalny. To nie jest żaden nastrój, doznanie, marzenie czy też rozdmuchany gest filantropijny. Miłosierdzie to szczególny rodzaj miłości, gdzie ta ostatnia jest elementem podstawowym. (...) Czym zatem jest miłosierdzie? Miłosierdzie jest czynną odpowiedzią Boga lub człowieka w geście miłości na misterium zła. Skoro jest to czynna odpowiedź, a zatem w interesującym nas terminie ukryte jest działanie i czyn, który płynie z serca”¹⁷.

Z kolei *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych dla studiujących filozofię chrześcijańską* podaje, że miłosierdzie to: „1. *et.* Jedna z postaci miłości w znaczeniu *caritas*, cnota polegająca na czynnej pomocy bliźniemu w jego potrzebach duchowych i cielesnych; 2. *teol.* Inicjatywa Boża zasadzająca się nie tylko na przebaczeniu grzesznikom okazującym skruchę i wolę poprawy, ale bardziej na zbawieniu grzesznego człowieka – przez Chrystusa i w Chrystusie, na przywołaniu go do nawrócenia”¹⁸.

Rozważając biblijne znaczenie miłosierdzia nie sposób nie odnotować za ks. Józefem Wróblem SCJ, że „(...) w Piśmie św. nie występuje w sensie ścisłym słowo „miłosierdzie”, będące abstrakcyjnym określeniem Bożego przymiotu czy też zasady Bożego działania. Odpowiada to zresztą mentalności semickiej (hebrajskiej), której obce są pojęcia abstrakcyjne. Autorzy natchnieni posługują się natomiast bardzo często obrazem czy historią (przypowieścią), aby wypowiedzieć konkretną myśl lub prawdę objawioną. Stąd też jakkolwiek w Piśmie św. nie znajdujemy terminu „miłosierdzie”, to jednak występuje tam szereg wyrażień i postaw, które

¹⁶ Na temat personalizmu zob. Bochenek Krzysztof, *Personalizm*, [w:] *Filozofia współczesna*, red. Leszek Gawor, Zbigniew Stachowski, Bydgoszcz–Warszawa–Lublin 2006, s. 213–234.

¹⁷ Urbański Jan Piotr o. OFM, „*Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny*” (*Łk 6,36*) jako wiodąca idea Nadzwyczajnego Roku Miłosierdzia, [w:] *Oblicza miłosierdzia w Biblii*, red. Joanna Jaromin, Wrocław 2016, s. 29.

¹⁸ *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych dla studiujących filozofię chrześcijańską*, oprac. Antoni Podsiad, Zbigniew Więckowski, wprowadzenie Antoni Podsiad, Warszawa 1983, s. 215.

opisują miłosierdzie i obrazują jego realizację¹⁹. Autor ten słusznie zauważa nadto, że trzeba skupić się raczej na całościowym ujęciu biblijnej nauki o miłosierdziu niż na poszukiwaniu desygnatu jednego słowa, którego zresztą dosłownie na kartach biblijnych w językach oryginalnych nie znajdziemy. Odwołując się do różnych określeń biblijnych odnoszących się do miłosierdzia, ks. Józef Wróbel SCJ analizuje trzy najważniejsze pojęcia: hesed, rahamim, hanan²⁰, a także opowiada się za uniwersalnym charakterem przykazania czynienia miłosierdzia, rozumiejąc je jako postawę solidarności z całym stworzeniem²¹.

Tymczasem często tłumaczenia biblijne zacierają tę istotną różnicę między różnym desygnatami miłosierdzia, a tym samym mogą przyczynić się w pewnym sensie do zatracenia pierwotnego i głębokiego sensu pojęcia. Innymi słowy, można powiedzieć, że miłosierdzie, o którym mowa w Biblii, znaczy co innego niż to, które przyjmujemy potocznie, intuitywnie czy też odnajdując pewne znaczenia w słownikach. Miłosierdzie jest czymś znacznie więcej niż litością, współczuciem, życzliwością, dobrocią czy empatią. Miłosierdzie jest szczególnie (a nawet najważniejszą) formą miłości chrześcijańskiej, ideałem postępowania, nie tylko odnoszącym się do stosunku Boga wobec człowieka, ale także do relacji międzyludzkich. Stąd już niedaleka droga do konstatacji, że możemy zasadnie rozważać o miłosierdziu jako o zasadzie życia społecznego, a w dalszej kolejności normatywnego i prawnego, która stawia o wiele większe wymagania moralne niż np. sprawiedliwość oddzielona od miłosierdzia.

Interesujące są badania nad semantyką miłosierdzia przeprowadzone przez Danutę Bieńkowską²². Zdaniem badaczki: „Miłosierdzie jest postawą moralną człowieka w stosunku do bliźniego, zwłaszcza do człowieka cierpiącego. Postawa ta jest znamieną szczególnie dla moralności

¹⁹ Wróbel Józef ks. SCJ, *Aneks do rozważań nad miłością miłosierną. Miłosierdzie i ekologia*, [w:] *Miłość większa niż grzech*, red. o. Antoni Jozafat Nowak OFM, ks. Walerian Słomka, Lublin 1996, s. 126.

²⁰ Tamże, s. 126–131. Dodajmy w tym miejscu, że według ustaleń ks. Stanisława Hałasa SCJ rozmaite określenia miłosierdzia występują w Piśmie Świętym ponad 1500 razy, zob. tenże, *Miłosierdzie w Piśmie Świętym*, Kraków 2016, s. 9.

²¹ Wróbel Józef ks. SCJ, *Aneks do rozważań...*, dz. cyt., s. 136.

²² Bieńkowska Danuta, *Miłosierdzie*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne. Tom I*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993, s. 65–73.

chrześcijańskiej – miłosierdzie chrześcijańskie – i przejawiać się powinna we współodczuwaniu i aktywności: w aktach miłosierdzia, w dziełach miłosierdzia, w czynach miłosiernych. (...) Drugim elementem określającym istotę miłosierdzia jest uczucie – miłosierdzie jest uczuciem, w chrześcijaństwie utożsamianym z miłością miłosierną, w potocznej świadomości natomiast ze współczuciem i litością”²³.

Bieńkowska wyróżnia religijnie (głównie chrześcijańskie) oraz świeckie poświadczenia słowa miłosierdzie, zauważając, że przeważająca większość tekstów posługujących się tym pojęciem ma proveniencję chrześcijańską²⁴. W badaniach Bieńkowskiej odnotowuje się także różnorodność w wartościowaniu miłosierdzia. Podczas gdy w tekstach chrześcijańskich miłosierdzie oceniane i wartościowane jest bardzo pozytywnie, to w tekstach pozachrześcijańskich (w tym na gruncie filozofii marksistowskiej i nietzscheizmu) – negatywnie²⁵.

W ocenie Bieńkowskiej istotne dla opisu miłosierdzia pozostają następujące elementy: podmiot miłosierdzia, adresat miłosierdzia, okoliczności zaistnienia miłosierdzia, cele miłosierdzia i jego skutki, cechy miłosierdzia, czynności podlegające miłosierdziu, relacja miłosierdzia do innych wartości i postaw²⁶.

Wśród rozmaitych współczesnych koncepcji dotyczących rozumienia miłosierdzia można wyróżnić dwie zasadnicze; które – z uwagi na ramy niniejszego opracowania – zostaną przeze mnie jedynie zasygnalizowane.

Pierwsza – chrześcijańska personalistyczna koncepcja miłosierdzia – wywodzona głównie z poglądów św. Jana Pawła II przedstawionych w encyklice *Dives in misericordia*²⁷, a sformułowana w teologii polskiej głównie przez ks. Józefa Zabielskiego²⁸. Druga – filozoficznoprawna – przedstawiona w poglądach Marthy C. Nussbaum. Koncepcje te mają odmienne proveniencje i odwołują się do odrębnych uzasadnień. W przy-

²³ Tamże, s. 67–68.

²⁴ Tamże, s. 67.

²⁵ Tamże, s. 67.

²⁶ Tamże, s. 68–72.

²⁷ Najlepiej zapoznać się z treścią tej encykliki w opracowaniu z komentarzem przygotowanym przez badaczy z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, zob. Jan Paweł II, *Dives in misericordia. Tekst i komentarze*, red. ks. Stanisław Nagy, Lublin 1983.

²⁸ Zabielski Józef ks., *Wydobywanie dobra. Teologia chrześcijańskiego miłosierdzia*, Białystok 2006.

padku koncepcji chrześcijańskiej mamy do czynienia z połączeniem w przeważającej mierze argumentacji teologicznej sformułowanej w oparciu o Objawienie oraz w mniejszym zakresie argumentacji filozoficznej. Natomiast propozycje przedstawione przez Marthę C. Nussbaum stanowią refleksję filozoficznoprawną *sensu stricto*, odwołującą się w znacznej mierze do znaczenia słuszości i miłosierdzia w tradycji filozofii stoickiej.

W chrześcijańskiej personalistycznej koncepcji miłosierdzia nieodzowne jest zarówno uwzględnienie biblijnego, a szerzej – teologicznego rozumienia miłosierdzia, jak i oddzielenie analizy teologicznej od filozoficznej. Św. Jan Paweł II we wspomnianej encyklice *Dives in misericordia* bardzo dużo uwagi poświęcił znaczeniu słowa „miłosierdzie”. Kiedy w Starym Testamencie jest mowa o miłosierdziu Bożym, używane są słowa: „hesed” i „rahamim”. Pokazują one złożony charakter miłosierdzia. „Hesed” to, owszem, postawa życzliwości i dobroci, ale głównie wierność Boga, który pozostał wierny przymierzemu i zobowiązaniom wobec Izraela nawet wtedy, kiedy Izrael je łamał. Bóg jest zawsze wierny, bo jakby z samej istoty swej boskości nie może zaprzeczyć samemu sobie i swoim zobowiązaniom. Natomiast przepiękne słowo „rahamim” odnosi się do matczyngo łona. W miłosierdziu jesteśmy więc w relacji największej intymności, miłości, bliskości, jakie tylko można sobie wyobrazić, bo w położeniu dziecka w łonie kochającej rodzicielki²⁹. Czy miłość matki mogłaby pozwolić na to, że odwróci się do swojego dziecka, nawet gdy dopuści się ono najgorszych czynów? Już biorąc pod uwagę li tylko te dwa biblijne znaczenia widzimy racjonalność miłosierdzia, zdecydowanie wykraczającą poza litość czy współczucie, chodzi o konsekwentną, wierną i spójną postawę wobec każdego człowieka. Oczywiście trzeba też uwzględnić szerzej chrześcijańską „caritas” – miłość bezinteresowną, bezwarunkową, bezgraniczną, która może i powinna konkretyzować się także w cnocie miłosierdzia.

Wydaje się zarazem, że ważnymi aspektami tejże koncepcji miłosierdzia z perspektywy filozoficznoprawnej pozostają: 1) przekonanie o koniecznej integracji sprawiedliwości z miłosierdziem przy jednoczesnym sprzeciwie wobec przeciwstawiania miłosierdzia sprawiedliwości (i będącej jej rdzeniem równości wobec prawa) oraz dostrzeżeniu zacho-

²⁹ Zob. Jan Paweł II, *Dives in...*, dz. cyt., s. 15–16.

dających między nimi powiązań, 2) personalistyczny (osobowy) charakter miłosierdzia, 3) uwypuklenie znaczenia pojednania i przebaczenia i niezwykle pozytywny wobec nich stosunek, 4) przekonanie o niewystarczalności idei sprawiedliwości opartej wyłącznie o retribucję, 5) perspektywny charakter miłosierdzia, ukierunkowanego na „wydobywanie dobra spod wszelkich nawarstwień zła, które jest w świecie i człowieku”, 6) uznanie absolutnej wartości przyrodzonej i niezbywalnej godności osobowej człowieka³⁰.

Z kolei w ujęciu Marthy C. Nussbaum fundamentem postawy miłosiernej (w ogromnym uproszczeniu wynikającym z ram niniejszego opracowania) pozostaje łagodność w procesie karnoprawnego wartościowania; takie miłosierdzie wymaga uwzględnienia człowieczeństwa w sposób całościowy, w tym uwzględnienia wynikających z niego ułomności jednostki w obliczu wymogów sprawiedliwości³¹. Jak pisze Nussbaum: „Postawa miłosierna – tak jak ją opisuje Seneka – wymaga traktowania każdego konkretnego przypadku jako skomplikowanej opowieści o ludzkich wysiłkach w świecie pełnym przeszkód”³². Chodzi także o to, by osądzając sprawiedliwie, pozostać „zdolnym do miłości”³³. Nussbaum zdecydowanie opowiada się za miłosierdziem w prawie karnym, podkreślając: „Ja zaś, wraz z Seneką, twierdzę, że jako sędziowie, jako przysięgli, jako feministki, powinniśmy przeciwstawiać się panowaniu tych prymitywnych zwierząt [węży, lwów, niedźwiedzi – utożsamianych z gniewem, chęcią współzawodnictwa i mściwym okrucieństwem – przypis T.S.] i – nazywając zło złem – ciągle starać się o wrażliwość i łagodność miłosierdzia”³⁴. Należy w tym miejscu wyraźnie zaznaczyć, że propozycja Nussbaum, postulująca integrację pojęcia sprawiedliwości ze słusznością i miłosierdziem, przeciwstawia się retributywnemu rozumieniu sprawiedliwości, a także, iż identyfikuje ona stosowane przez Senekę pojęcie łagodności z miłosierdziem, odrzucając np. rozumienie miłosierdzia

³⁰ Por. Jan Paweł II, *Dives in...*, dz. cyt.; Zabielski Józef ks., *Wydobywanie...*, dz. cyt., s. 55–105.

³¹ Nussbaum Martha C., *Słuszność i miłosierdzie*, przełożył Adam Lipszyc, [w:] *Filozofia moralności. Wina, kara, wybaczenie*, wybrał i opracował Jacek Hołówka, Warszawa 2000, s. 487–536.

³² Tamże, s. 510.

³³ Tamże, s. 535.

³⁴ Tamże, s. 536.

jako litości i przebaczenia (do których zresztą negatywnie odnosił się sam Seneka)³⁵.

Na zakończenie niniejszej części opracowania trzeba zasygnalizować, że w istocie niemal wokół każdej sformułowanej tu uwagi odnoszącej się do miłosierdzia można by przedstawić liczne rozważania szczegółowe, a zarazem poglądy polemiczne bądź aprobatywne, co znacznie przekraczałoby oczywiście ramy opracowania³⁶.

Koncepcja „miłosiernego prawa karnego”?

Michał Krajski oraz Mirosław Pamrów piszą: „Bezinteresowność wpisana w miłosierdzie przytłacza, podobnie jak dramat zła. Dlatego też miłosierdzie stanowi wyzwanie dla myślenia”³⁷. Autorzy sformułowali te słowa w odniesieniu do refleksji teologicznej i filozoficznej poświęconej miłosierdziu, jednakże można, jak sądzę, odnieść je także do przedmiotu niniejszego opracowania. Przestępstwo, które może przecież być rozpatrywane w kategoriach „dramatu zła”, „przytłacza”. Podobnie odpowiedź na przestępstwo, jaką jest osądzenie, wymierzanie i wykonanie kary kryminalnej, może „przytłaczać”. Jak bowiem znaleźć adekwatną odpowiedź na popełnione przestępstwo? Jak odpowiedzieć na nie, by zadośćuczynić wymogom sprawiedliwości, ale także innym, w tym indywidualno-prewencyjnym oraz ogólnoprewencyjnym funkcjom kary kryminalnej? Czy miłosierna postawa wobec sprawców przestępstw nie jest w tym kontekście radykalnym wyzwaniem? Czy jest w ogóle możliwa do przyjęcia? Co może oznaczać rozpoznanie miłosierdzia jako potencjalnej wartości systemowej prawa karnego?

M. Krajski oraz M. Pamrów zauważają także, że „miłosierdzie” stało się w pewnym sensie „słowem wytrychem” w dyskursie publicznym, odmienianym przez wszystkie przypadki, a jednocześnie zatracającym

³⁵ Por. Seneka Lucjusz Anneusz, *O łagodności*, [w:] Seneka Lucjusz Anneusz, *Pisma filozoficzne II. O łagodności. O dobrodziejstwach. Satyra na śmierć Cezara*, tłum. Leon Joachimowicz, Warszawa 1965, s. 5–68.

³⁶ W odniesieniu do propozycji M. Nussbaum krytycznie zob. np. Hołówka Jacek, *Retributywizm*, [w:] *Filozofia prawa. Normy i fakty*, red. Jacek Hołówka, Bogdan Dziobkowski, Warszawa 2020, s. 713–735.

³⁷ Pamrów Mirosław, Krajski Michał, *Przedmowa Redakcji*, [w:] *Miłosierdzie – wyzwanie rzuczone teologii i filozofii*, red. Mirosław Pamrów, Michał Krajski, Warszawa 2016, s. 7.

swoje znaczenie; stającym się wręcz pojęciem pustym³⁸. W pewnym sensie można niniejszą uwagę odnieść do dotychczasowej refleksji nad miłosierdziem w prawie, gdyż tak naprawdę dyskurs prowadzony jest wobec rozmaitych ujęć miłosierdzia, w których miłosierdzie, najczęściej przeciwstawione w jakiś sposób sprawiedliwości, może oznaczać litość, współczucie, łaskę, życzliwość, empatię, uznanie godności człowieka, a niekiedy także rodzaj *sui generis* rodzaj sprawiedliwego postępowania. W ten oto sposób miłosierdzie w dyskursie prawnokarnym, jak i szerzej filozoficznoprawnym, funkcjonuje jako pojęcie niedookreślone, co do którego niezwykle trudno orzec, czy istnieje jakieś wspólne jego, przynajmniej np. w kręgu dyskursu prawniczego, rozumienie. Taka sytuacja wymaga z jednej strony próby poszukiwania jego najbardziej odpowiedniego znaczenia, a przynajmniej usystematyzowania jego znaczeń i wyboru określonej koncepcji miłosierdzia, względnie zaproponowania swoistego sposobu rozumienia miłosierdzia w powiązaniu z aspektami filozoficznoprawnymi.

Tym samym warto podjąć próbę sformułowania koncepcji „miłosierdnego prawa karnego” („miłosierdzia karnoprawnego”, „miłosiernej postawy w prawie karnym”, „miłosierdnego karania”), wykorzystującej potencjał znaczeń i współczesnych koncepcji miłosierdzia w filozofii prawa karnego, a stanowiącej zarazem propozycję wymagającą dalszej dyskusji.

Zamierzenie sformułowania koncepcji „miłosierdnego prawa karnego” może być szczególnie dyskusyjne w nauce prawa karnego, gdyż sama idea prawa karnego i karania intuitywnie przeciwstawiają się miłosierdziu (choćby ze względu na specyfikę tradycyjnie rozumianej sprawiedliwości retributywnej w prawie karnym). Nie podejmując w tym miejscu choćby najbardziej szczątkowej próby przedstawienia współczesnych sporów wokół rozmaitych koncepcji sprawiedliwości karnej godzi się podkreślić rosnącą popularność sprawiedliwości restaurującej (naprawczej, *restorative justice*) w nauce prawa karnego, przełamującej przecież wiele z fundamentalnych założeń retributywizmu³⁹. Warto pamiętać, że filozofia prawa karnego jest w pełni uprawniona nie tylko do responsywnej refleksji filozoficznej wynikającej z dostrzeżonych problemów dogmatycznych, ale także, a może nawet przede wszystkim, do formułowania propozycji filozoficz-

³⁸ Tamże, s. 8–9.

³⁹ O sprawiedliwości naprawczej zob. Zalewski Wojciech, *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Gdańsk 2006.

nych rzucających wyzwanie badaniom dogmatycznym, wychodzących od ogólnego problemu filozoficznego do pytań właściwych naukom prawnym. Odpowiada to podziałowi na dwa kierunki filozofii prawa: „od filozofii ku prawu”, „od prawa ku filozofii”⁴⁰.

Na czym owo „miłosierne prawo karne” mogłoby polegać? Jakie byłyby podstawowe dezyderaty wynikające z afirmatywnego stanowiska wobec miłosierdzia w prawie karnym? Wydaje się, że próbując udzielić odpowiedzi na to pytanie warto rozpocząć od spojrzenia holistycznego, starając się sformułować jak najbardziej szeroki i uniwersalny katalog twierdzeń wymagających krytyki, mając zarazem świadomość polisemiczności samego pojęcia miłosierdzia oraz różnorodność jego współczesnych koncepcji, a także konieczności interdyscyplinarnej refleksji.

Spróbujmy w tym miejscu zaproponować następujący katalog podstawowych cech „miłosiernego prawa karnego”, głównie o charakterze dezyderatów, wynikających z afirmatywnego stanowiska wobec miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego, a zarazem starający się uwzględnić różnorodne ujęcia problematyki miłosierdzia w prawie karnym we współczesnej literaturze:

1. Prawo karne winno uwzględniać perspektywę miłosierdzia nie tylko jako wyjątku od reguły, lecz także jako istotną zasadę uzupełniającą wymogi sprawiedliwości karnej. Jednocześnie miłosierdzie nie powinno być przeciwstawiane sprawiedliwości karnej, lecz winno wpływać na jej pełniejsze i złożone rozumienie.
2. Perspektywa miłosierdzia winna sprzyjać i zarazem udoskonalać rozumienie zasad humanizmu i humanitaryzmu prawa karnego, będąc z jednej strony istotnym jej elementem, z drugiej zaś, wypełniając ją istotnym aksjologicznym fundamentem wynikającym z postulatu absolutnej ochrony przyrodzonej niezbywalnej godności osobowej każdego człowieka.
3. Uwzględnienie miłosierdzia w prawie karnym winno przekonywać do poszukiwania zawsze godziwej moralnie odpowiedzi na przestępstwo, która będzie odpowiedzią „dobrem” na wyrządzone przestępstwem „zło”. W tym znaczeniu koncepcja „miłosiernego prawa karnego” neguje w oczywisty sposób kary nieracjonalne i niehumanitarne, ale także nakazuje ustawiczną krytykę obowią-

⁴⁰ Zob. Zirk-Sadowski Marek, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000; Zajądło Jerzy, *Po co prawnikom filozofia prawa?*, Kraków 2008, s. 9.

zującego systemu reakcji karnoprawnej z perspektywy aksjologicznej.

4. „Miłosierne prawo karne” winno być otwarte na wszelkie naprawcze sposoby rozwiązania problemu przestępstwa. W perspektywie „miłosierne prawa karne” kara kryminalna przestaje być nieodłącznym elementem prawa karnego, a staje się jedynie jedną z możliwych opcji (traci status elementu koniecznego dla prawa karnego, a staje się elementem przygodnym). Zarazem to ujęcie umacnia zasadę subsydiarności prawa karnego (prawo karne jako *ultima ratio*), w którym nie tylko same stanowienie i stosowanie prawa karnego winny być ostatecznością, lecz także kara kryminalna przestaje być podstawową odpowiedzią na przestępstwo. Z perspektywy „miłosierne prawa karne” sankcja karnoprawna winna być orzekana i wykonywana jedynie w sytuacji, gdy brak jest możliwości zastosowania mechanizmów właściwych rozmaitym formom sprawiedliwości naprawczej.
5. „Miłosierne prawo karne” nieodłącznie związane jest z dowartościowaniem przebaczenia i pojednania. Instytucje i mechanizmy prawa karnego winny popierać pojednanie i przebaczenie oraz stwarzać warunki do ich zaistnienia. W szczególności należałoby umocnić znaczenie pojednania i przebaczenia jako elementów oddziałujących na konkretnie obowiązujące rozwiązania prawa karnego materialnego i procesowego.
6. Wszystkie przejawy fenomenu prawa karnego (tworzenie, obowiązywanie, wykładnia, stosowanie, przestrzeganie) winny być otwarte na argumentację opartą o miłosierdzie (np. stosowanie argumentu „z miłosierdzia” jako racja rozstrzygnięcia w postępowaniu sądowym⁴¹).
7. „Miłosierne prawo karne” zwraca uwagę na konieczność humanistycznej postawy nie tylko w systemie sankcji karnych i ich wykonywania, ale także w procesie wymierzania sprawiedliwości karnej. Perspektywa miłosierdzia podkreśla, że sprawiedliwość karna stanowi złożony i skomplikowany proces, w którym należy

⁴¹ Na temat sposobu funkcjonowania „argumentu z miłosierdzia” w orzecznictwie sądowym systemu prawa karnego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej zob. Maroń Grzegorz, *Odwołania do miłosierdzia w procesie karnym w świetle orzecznictwa sądów Stanów Zjednoczonych*, „Prokuratura i Prawo”, 2019, nr 9, s. 5–36.

troszczyć się o uwzględnienie w jak największym możliwym stopniu człowieczeństwa w procesie karnoprawnego wartościowania czynu. W ten sposób dąży się do umocnienia humanistycznego wymiaru prawa karnego. Jak pisał Jarosław Warylewski: „Zasada humanizmu wymaga ludzkiej postawy w procesie stanowienia i stosowania prawa karnego. Humanizm nie pozwala zapomnieć o tym, że „nawet sprawca największej zbrodni pozostaje człowiekiem”⁴². W tym kontekście, o ileż bardziej chrześcijańska perspektywa miłosierdzia, wymagająca nie tylko przestrzegania minimalnych reguł, ale także wzywająca do absolutnej miłości każdego człowieka, jest aksjologicznym wsparciem dla „ludzkiej postawy w procesie stanowienia i stosowania prawa karnego”⁴³

8. Perspektywa „miłosiernego prawa karnego” uwydatnia znaczenie aksjologicznej refleksji nad prawem karnym; prowokuje do ustawicznego weryfikowania aktualnych założeń polityki karnia i paradygmatów prawa karnego; przekonuje zarazem o istotnym znaczeniu filozoficznoprawnej refleksji nad prawem karnym (zdecydowanie wychodząc poza metodę formalno-dogmatyczną w nauce prawa karnego).
9. „Miłosierne prawo karne” zakłada także, że wobec polisemiczności pojęcia miłosierdzia, konieczne jest precyzowanie formułowanych stanowisk poświęconych jego znaczeniu, chociażby poprzez odwołanie się do wybranych filozoficznych, w tym filozoficznoprawnych koncepcji.
10. Jednocześnie koncepcja „miłosiernego prawa karnego” przekonuje, by spośród szeroko zrekonstruowanych znaczeń oraz koncepcji miłosierdzia na potrzeby prawa karnego poszukiwać tych treści (m.in. pojęć, propozycji, argumentów), które mogą stanowić przedmiot refleksji filozoficznoprawnej oraz dogmatycznoprawnej.

⁴² Warylewski Jarosław, *Prawo karne...*, dz. cyt., s. 120.

⁴³ Wydaje się, że w pewnym sensie wspomina o tym samym J. Warylewski w uwagach o zasadzie humanizmu, lecz czyni to niedostownie, odwołując się do poglądów św. Augustyna. J. Warylewski tak pisze: „Ten, komu normatywnej podstawy jest za mało, powinien przypomnieć sobie postawę św. Augustyna, który kochał ludzi za to, że mają „rozumne dusze” i tylko dlatego, iż są ludźmi. Kochał te rozumne dusze nawet w zbrodniarzach, choć dopuszczał nienawiść do człowieka, który z rozumu zły użytek robi.” – cyt. za tenże, *Prawo karne...*, dz. cyt., s. 120.

Jednocześnie z koncepcją „miłosiernego prawa karnego” wiąże się wiele wątpliwości, spośród których najważniejsze wydają się:

1. Spór o ocenę miłosierdzia jako pożądanej wartości *in genere*. Niezależnie od aprobatywnej bądź krytycznej oceny znaczenia miłosierdzia dla prawa karnego pojawia się nieco odrębny, a zarazem najdalej idący, problem związany z oceną wartości miłosierdzia jako takiego. Jedną z najbardziej krytycznych argumentacji wobec chrześcijańskiej koncepcji miłosierdzia przedstawił w ostatnim czasie Jacek Leociak, konfrontując je z nieakceptowalnymi, w jego ocenie, konsekwencjami (głównie o charakterze etycznym) przebaczenia najpoważniejszym zbrodniarzom⁴⁴.
2. Istnieje niebezpieczeństwo prawnego i systemowego „zinstytucjonalizowania” wartości (cnoty, postawy, idei, zasady), jaką jest miłosierdzie, a przez to w istocie jej zniweczenie. O ile sprawiedliwość wydaje się powszechnie akceptowaną wartością czy zasadą społeczną (w tym także prawną) o różnorodnym charakterze (jednostkowym, społecznym, ale i zinstytucjonalizowanym), o tyle pojawia się pytanie o społeczny i zinstytucjonalizowany charakter miłosierdzia jako takiego. Można tutaj podać w wątpliwość czy miłosierdzie, jako pojęcie odnoszone do relacji społecznych czy prawnych, dalej pozostaje miłosierdziem, o jakim mowa w chrześcijańskiej personalistycznej koncepcji miłosierdzia. Miłosierne postępowanie, które wynikałoby z nakazu prawnego, przestałoby być czynieniem miłosierdzia w sensie ścisłym, które – z samej swej natury – może być realizowane wyłącznie w wolności jednostki. Nie można do miłosierdzia nikogo przymusić ani tym bardziej mieć do kogoś „roszczenia o miłosierdzie”. Z drugiej strony nie oznacza to, by postulaty wynikające z określonej koncepcji miłosierdzia nie mogły (nie powinny) przenikać do wartości systemu prawnego i by ten ostatni miał je całkowicie odrzucać. Wręcz przeciwnie, system prawa karnego może przyjąć wiele rozwiązań uwzględniających określoną koncepcję miłosierdzia, jednak trzeba mieć wówczas świadomość, że mówimy o pewnej koncepcji czy filozofii miłosierdzia, nie zaś o jego właściwym znaczeniu teologicznym czy biblijnym.

⁴⁴ Zob. Leociak Jacek, *Zapraszamy do nieba. O nawróconych zbrodniarzach*, Wołowiec 2022.

3. Pytanie o adekwatność koncepcji „miłosiernego prawa karnego” dla potencjalnych rozwiązań normatywnych konkretnego systemu prawa karnego. Chodzi nie tylko o zgodność wartości wynikających z miłosierdzia z wartościami związanymi np. z zasadą praworządności i zasadą sprawiedliwości w prawie karnym, ale także o możliwość jurydyzacji miłosierdzia jako takiego w ogóle. W szczególności pojawiają się pytania o instytucjonalny wymiar i możliwość operacjonalizacji miłosierdzia w systemie prawa karnego⁴⁵. Warto przywołać stwierdzenie Grzegorza Maronia, który podnosi: „(...) rozważania o miłosierdziu w prawie karnym powinny być osadzone w ramach obowiązujących zasad prawnych, zwykle rangi konstytucyjnej, dotyczących sędziów, sądów czy odpowiedzialności karnej. Tylko wówczas bowiem niosą wartość aplikacyjną dla judykatury, gdyż uwzględniają kontekst jurydyczny”⁴⁶. Rodzi się zatem pytanie o wartość aplikacyjną *stricte* filozoficznej propozycji „miłosiernego prawa karnego”. Jednocześnie uwaga powyższa wydaje się li tylko częściowo uprawniona; wszak istotą rozważań filozoficznych o prawie pozostaje to, że nie muszą one pozostawać w bezpośrednim związku z obowiązującym systemem prawnym.
4. Można także sformułować wątpliwości pod adresem świeckich teorii afirmujących miłosierdzie w systemie prawnym, których przykładem jest propozycja M. Nussbaum. Czy rzeczywiście w procesie wymierzania sprawiedliwości nieodzowna jest szczególna (miłosierna), zarazem aktywna postawa sędziego starającego się w sposób optymalny uwzględnić perspektywę osoby, której czyn podlega karoprawnemu wartościowaniu? Ponadto, czy dysponujemy odpowiednimi metodami weryfikującymi takie podejście sędziego?
5. Posłużenie się wybranymi koncepcjami filozoficznymi, w tym filozoficznoprawnymi, w dyskusji nad znaczeniem kategorii miłosierdzia w prawie karnym nie rozwiązuje problemu polisemiczności pojęcia miłosierdzia, umożliwiając co prawda uporządkowanie prowadzonej dyskusji czy formułowanie określonych dezyderatów, lecz nie rozstrzygając zasadniczych sporów obecnych w literaturze przedmiotu związanych z przedmiotową problematyką.

⁴⁵ Zob. Maroń Grzegorz, *Kategoria miłosierdzia...*, dz. cyt., s. 26–32.

⁴⁶ Maroń Grzegorz, *Kategoria miłosierdzia...*, dz. cyt., s. 26–28.

W kierunku lepszego prawa karnego? Podsumowanie

W niniejszym opracowaniu przedstawiono jedynie załączki koncepcji „miłosiernego prawa karnego” jako pewnej propozycji aktualizacyjnej i korygującej dotychczasowe paradygmaty filozofii prawa karnego. W istotnym zakresie przedstawiona przeze mnie propozycja jest bardziej swoistą filozoficzną wizją prawa karnego⁴⁷, która niewątpliwie wymaga pogłębionej refleksji i argumentacji. Zaproponowany przeze mnie katalog dezyderatów „miłosiernego prawa karnego” ma charakter w znacznym stopniu praktyczny, odnoszący się m.in. do tworzenia, obowiązywania i stosowania prawa. Dlatego dalszych studiów wymaga teoretyczny namysł nad rozumieniem miłosierdzia w kontekście paradygmatów prawa karnego.

Dalszych badań wymaga także zweryfikowanie hipotezy, zgodnie z którą paradygmat „miłosiernego prawa karnego” mógłby stanowić równoprawną do zasady sprawiedliwości podstawę systemu prawa karnego, a nawet, czy w ogóle jest nań miejsce w systemie prawa karnego. Jednocześnie należałoby zweryfikować, na ile koncepcja „miłosiernego prawa karnego” może stanowić jedynie projekt utopijny bądź idealizacyjny, a na ile możliwe jest jej zastosowanie do rozwiązań dogmatycznych w prawie

⁴⁷ Chodzi o wizję w myśleniu filozoficznym nawiązując do rozróżnienia zaproponowanego przez Alfreda Gawrońskiego, który zauważa: „W filozofii jako takiej, jaka ukształtowała się w tradycji europejskiej od starożytności po współczesność, we wszelkich jej znaczących przejawach, mamy do czynienia z co najmniej dwoma źródłami poznania i opartymi na nich strategiami uzasadniania. Jednym źródłem jest refleksja i wynikająca z niej argumentacja. Wiele jednak tez czy prawd o charakterze filozoficznym nie powstaje z refleksji i nie da się uzasadnić racjonalnym rozumowaniem, a jeśli tak, to tylko pośrednio i w stopniu niepełnym. Obok refleksji i argumentacji istnieje więc inne źródło poznania filozoficznego, które można by określić jako wykształconą umiejętność dostrzegania tego, czego człowiek »niewyrobiony« zobaczyć nie potrafi. Wiąże się z tym inna strategia uzasadniania, odwołująca się do obrazów i modeli rzeczywistości narzucających się przez swoją oczywistość. Owa wykształcona percepcja daje filozofowi pewną wizję rzeczywistości, która jest trzonem jego teorii filozoficznej. Między jednym źródłem poznania a drugim, czyli między racjonalną argumentacją a wizją, wytwarza się coś w rodzaju sprzężenia zwrotnego: filozof zaczyna od pewnej wizji, ale w trakcie jej wyjaśniania i racjonalnego uzasadniania, w trakcie ustosunkowywania się do argumentów przeciwnych i faktów pozornie jej zaprzeczających, sama wizja ulega lub może ulec pewnym zmianom”, cyt. za Gawroński Alfred, *Wizja i argumentacja w filozofii. Od lektury Homera do teorii metatekstu*, współpraca Jakub Gołułka, Kraków 2011, s. 20–21.

karnym. Ponadto, niezwykle istotne jest szczegółowe zweryfikowanie, w jakim zakresie koncepcja „miłosiernego prawa karnego” odpowiada założeniom sprawiedliwości naprawczej⁴⁸, w jakim zaś pozostaje z nimi rozbieżna (np. o ile chrześcijańska personalistyczna koncepcja miłosierdzia zdaje się ogólnie odpowiadać postulatowi sprawiedliwości naprawczej, podkreślając chociażby rolę interpersonalnych równorzędnych relacji między sprawcą a ofiarą, o tyle propozycja M. Nussbaum koncentruje się na integracji pojęcia sprawiedliwości z miłosierdziem, której jednakże wymierzanie wciąż pozostaje domeną sędziego, czyli w ramach tradycyjnie rozumianego państwowego *ius puniendi*).

Idzie jednakże o to, by nakreślić wizję i zakres rozważań, a dopiero następnie przedstawić przekonujące racje za takim a nie innym podejściem do miłosierdzia w aspektach filozoficznoprawnych, co umożliwi ewentualną dyskusję nad jego umiejscowieniem w systemie prawnym, w tym w systemie określonego prawa karnego. Nie powinniśmy rezygnować z prób przedstawienia adekwatnego dla prawa, w tym prawa karnego, rozumienia pojęcia miłosierdzia, a zarazem z filozoficznoprawnych prób tworzenia koncepcji integrujących miłosierdzie oraz prawo karne. Możliwe bowiem, że poglądy o separacji miłosierdzia i systemu prawnego są przyjmowane li tylko apriorycznie, podczas gdy miłosierdzie może i powinno być istotnym (jeśli nie zasadniczym) fundamentem aksjologicznym systemu prawa karnego, co najmniej równoważnym z fundamentem sprawiedliwościowym. Możliwe także, że między stanowiskiem negującym miłosierdzie w prawie karnym a ujęciem afirmatywnym trzeba by wypracować stanowisko kompromisowe „sprawiedliwościowo-miłosierne”, postulujące równoważenie przeciwnych sobie dezyderatów odnoszących się do paradygmatów prawa karnego.

Zaprezentowana przeze mnie propozycja stanowi odejście od tradycyjnych aspektów w rozważaniach nad miłosierdziem, starając się nadać mu swoisty sens filozoficznoprawny i jurydyczny, a zarazem zakreślić potencjalne dalsze kierunki badań nad nim w nauce prawa karnego.

⁴⁸ Na temat sprawiedliwości naprawczej zob. Zalewski Wojciech, *Sprawiedliwość naprawcza...*, dz. cyt.

Bibliografia

Opracowania

- Achremowiczowa Wanda, *Problematyka miłosierdzia w literaturze polskiej. Wartości humanistyczne*, [w:] *Ewangelia miłosierdzia*, red. ks. Wincenty Granat, Poznań–Warszawa 1970, s. 315–378.
- Agape, *Justice, and Law. How Might Christian Love Shape Law?*, red. Robert F. Cochran, Jr, Zachary R. Calo, Cambridge 2017.
- Ajdukiewicz Kazimierz, *O sprawiedliwości*, [w:] *Tenże, Język i poznanie. Tom I. Wybór pism z lat 1920–1939*, Warszawa 1985, s. 365–376.
- Bieńkowska Danuta, *Miłosierdzie*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne. Tom I*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993, s. 65–73.
- Bochenek Krzysztof, *Personalizm*, [w:] *Filozofia współczesna*, red. Leszek Gawor, Zbigniew Stachowski, Bydgoszcz–Warszawa–Lublin 2006, s. 213–234.
- Gawroński Alfred, *Wizja i argumentacja w filozofii. Od lektury Homera do teorii metatekstu*, współpraca Jakub Gomułka, Kraków 2011.
- Gołowska Inga, *Naturalizm–antynaturalizm jako spór o charakterze metodologicznym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2003, rok LXV, zeszyt 1, s. 5–12.
- Hałas Stanisław ks. SCJ, *Miłosierdzie w Piśmie Świętym*, Kraków 2016.
- Hołówka Jacek, *Retributywizm*, [w:] *Filozofia prawa. Normy i fakty*, red. Jacek Hołówka, Bogdan Dziobkowski, Warszawa 2020, s. 713–735.
- Jackiewicz Mieczysław, *O twórcy obrazu Jezusa Miłosiernego*, „Znad Wilii”, 2023, nr 1 (93), s. 75–86.
- Jan Paweł II, *Dives in misericordia. Tekst i komentarze*, red. ks. Stanisław Nagy, Lublin 1983.
- Jaspers Karl, *Problem winy. O politycznej odpowiedzialności Niemiec*, tłum. Jan Garwicz, Warszawa 2008.
- Leociak Jacek, *Zapraszamy do nieba. O nawróconych zbrodniarzach*, Wołowiec 2022.
- Kotowa Barbara, *Antynaturalistyczna koncepcja poznania a społeczne funkcje nauki*, [w:] *Wiedza a podmiotowość*, red. Alina Motycka, Warszawa 1998, s. 45–54.
- Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych dla studiujących filozofię chrześcijańską*, oprac. Antoni Podsiad, Zbigniew Więckowski, wprowadzenie Antoni Podsiad, Warszawa 1983.
- Maroń Grzegorz, *Kategoria miłosierdzia w polskiej nauce prawa karnego i orzecznictwie*, „Prokuratura i Prawo”, 2022, nr 11, s. 5–37.
- Maroń Grzegorz, *Odwolania do miłosierdzia w procesie karnym w świetle orzecznictwa sądów Stanów Zjednoczonych*, „Prokuratura i Prawo”, 2019, nr 9, s. 5–36.
- Murphy Jeffrie G., *Forgiveness and Its Limits*, Oxford–New York 2003.
- Murphy Jeffrie G., *Punishment and the Moral Emotions. Essays in Law, Morality, and Religion*, Oxford–New York 2012.
- Murphy Jeffrie G., Hampton Jean, *Forgiveness and Mercy*, Cambridge 1988.
- Nussbaum Martha C., *Ślusność i miłosierdzie*, przełożył Adam Lipszyc, [w:] *Filozofia moralności. Wina, kara, wybaczenie*, wybrał i opracował Jacek Hołówka, Warszawa 2000, s. 487–536.

Artykuły naukowe

- Pałubicka Anna, *Naturalizm i antynaturalizm*, [w:] *Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny*, Cackowski Zdzisław, Kmita Jerzy, Szaniawski Klemens, Smoczyński Paweł J. (komitet redakcyjny), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987, s. 403–412.
- Pamrów Mirosław, Krajski Michał, *Przedmowa Redakcji*, [w:] *Miłosierdzie – wyzwanie rzucone teologii i filozofii*, red. Mirosław Pamrów, Michał Krajski, Warszawa 2016, s. 6–8.
- Radbruch Gustaw, *Filozofia prawa*, tłum. Ewa Nowak, Warszawa 2009.
- Seneka Lucjusz Anneusz, *O łagodności*, [w:] Seneka Lucjusz Anneusz, *Pisma filozoficzne II. O łagodności. O dobrodziejstwach. Satyra na śmierć Cezara*, tłum. Leon Joachimowicz, Warszawa 1965, s. 5–68.
- Stelmach Jerzy, *Naturalistyczny i antynaturalistyczny model teorii prawa*, „*Studia Prawnicze*”, 1984, zeszyt 3–4 (81–82), s. 87–103.
- Treppa Zbigniew, *Fenomen obrazu Miłosierdzia Wcielonego*, Gdańsk 2021.
- Urbański Jan Piotr o. OFM, „*Bądźcie miłosierni, jak Ojciec wasz jest miłosierny*” (Łk 6,36) jako wiodąca idea Nadzwyczajnego Roku Miłosierdzia, [w:] *Oblicza miłosierdzia w Biblii*, red. Joanna Jaromin, Wrocław 2016, s. 21–40.
- Warylewski Jarosław, *Prawo karne. Część ogólna*, Warszawa 2020.
- Wróbel Józef ks. SCJ, *Aneks do rozważań nad miłością miłosierną. Miłosierdzie i ekologia*, [w:] *Miłość większa niż grzech*, red. o. Antoni Jozafat Nowak OFM, ks. Walerian Słomka, Lublin 1996, s. 125–136.
- Zabielski Józef ks., *Błogosławiony ksiądz Michał Sopoćko – apostoł Bożego Miłosierdzia*, „*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*”, 2019, 52(2), s. 312–321.
- Zabielski Józef ks., *Wydobywanie dobra. Teologia chrześcijańskiego miłosierdzia*, Białystok 2006.
- Zajadło Jerzy, *Po co prawnikom filozofia prawa?*, Kraków 2008.
- Zalewski Wojciech, *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Gdańsk 2006.
- Zirk-Sadowski Marek, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Kraków 2000.

Prasa

- Snarski Tomasz, *Miłosierdzie i Wilno*, „Magazyn Kurier Wileński”, 2023, nr 46 (133), 18–24.11, s. 7.

Zasoby / Źródła internetowe

- Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/milosierdzie;2483494.html> [dost.: 19.12.2023].
- Wielki Słownik Języka Polskiego*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/34191/milosierdzie> [dost.: 19.12.2023].

Criminal Law and the Perspective of Mercy. A Sketch from the Philosophy of Criminal Law

Summary

This article is a study in the philosophy of criminal law on the concept of mercy and its relevance to criminal law. The author considers the usefulness of contemporary concepts of mercy for philosophical reflection on criminal law, while formulating the concept of “merciful criminal law”, which may constitute a proposal for the inclusion and adequacy of the understanding of mercy for the criminal law system. The author's considerations are interdisciplinary, including, alongside the philosophy of law, the necessary theological references. The aim of the article is to show a new perspective of thinking about the basic paradigms of criminal law, including, in particular, those resulting from retributive justice, and at the same time to create a concept that enables a critical view of the current criminal law system from a philosophical-legal position. The paper also presents some key arguments supporting the integration of mercy values into the criminal legal system, as well as the uncertainties associated with such a direction.

Keywords: mercy, criminal law, criminal law philosophy, criminal law theology, merciful criminal law

Baudžiamoji teisė ir gailestingumo perspektyva. Baudžiamosios teisės filosofijos apybraiža

Santrauka

Šis straipsnis yra baudžiamosios teisės filosofijos studija, skirta gailestingumo sąvokai ir jos reikšmei baudžiamajai teisei. Autorius nagrinėja šiuolaikinių gailestingumo koncepcijų tinkamumą filosofiniams baudžiamosios teisės apmąstymams, kartu formuluodamas „gailestingosios baudžiamosios teisės“ koncepciją, kuri galėtų būti pasiūlymas įtraukti ir adekvačiai suprasti gailestingumą baudžiamosios teisės sistemoje. Straipsnio autoriaus svarstymai yra tarpdisciplininio pobūdžio, greta teisės filosofijos jie apima esmines teologijos nuorodas. Šio straipsnio tikslas – pateikti naują požiūrį į pagrindines baudžiamosios teisės paradigmas, įskaitant, visų pirma, kylančias iš atpildo teisingumo, ir kartu sukurti koncepciją, kuri leistų kritiškai pažvelgti į esamą baudžiamosios teisės sistemą iš filosofinių ir teisinių pozicijų. Straipsnyje taip pat pateikiami pagrindiniai argumentai, pagrindžiantys gailestingumo vertybių integravimą į baudžiamosios teisės sistemą, kaip ir su tokia kryptimi susijusias abejones.

Raktažodžiai: gailestingumas, baudžiamoji teisė, baudžiamosios teisės filosofija, baudžiamosios teisės teologija, gailestingoji baudžiamoji teisė

Prawo karne a perspektywa miłosierdzia. Szkic z filozofii prawa karnego

Streszczenie

Artykuł stanowi studium z filozofii prawa karnego poświęcone pojęciu miłosierdzia i jego znaczeniu dla prawa karnego. Autor rozważa przydatność współczesnych koncepcji miłosierdzia dla refleksji filozoficznej nad prawem karnym, zarazem formułując koncepcję „miłosiernego prawa karnego”, mogącą stanowić propozycję włączenia i uadekwatnienia rozumienia miłosierdzia dla systemu prawa karnego. Rozważania autora mają charakter interdyscyplinarny, obejmując, obok filozofii prawa, także niezbędne odniesienia teologiczne. Celem artykułu jest ukazanie nowej perspektywy myślenia o podstawowych paradygmatach prawa karnego, w tym zwłaszcza wynikających ze sprawiedliwości retributywnej, a jednocześnie stworzenie koncepcji umożliwiającej krytyczne spojrzenie na obowiązujący system prawa karnego z pozycji filozoficznoprawnej. W opracowaniu przedstawiono również kilka kluczowych argumentów popierających integrację wartości wynikających z miłosierdzia z systemem prawa karnego, jak i wiążące się z takim kierunkiem wątpliwości.

Słowa kluczowe: miłosierdzie, prawo karne, filozofia prawa karnego, teologia prawa karnego, miłosiernie prawo karne